

THEOLOGIE, EKONOMIE A EKONOMIKA

Jakub S. Trojan

THEOLOGY, ECONOMY AND ECONOMICS The relationship between theology and economics (economy) exhibits more affinity than one would believe at first sight. Undoubtedly, a number of biblical terms have an economic and/or juridical connotation signaling their impact on a theological understanding. This seems to be unequivocally recognizable in the sphere of human activities and performances. This evidently manifests their significance for both theological and economic reflection. In this context J. S. Trojan points to the fact that we find the concept of OIKONOMIA TOU THEOU in the very core of the biblical message.

Further the author tries to demonstrate the correlation of both the disciplines by pointing to two historical instances: First A. Smith's understanding of the market and moral sentiments as two pillars of human activity in history, the former indicating the spontaneity of it, while the latter its human responsibility. The name of M. Weber reminds us of his – not generally accepted, yet very inspiring analysis of a certain type of piety that has proved to be a *spiritus agent of the modern capitalistic economic order*.

In the closing part of Trojan's insights readers find a chapter called Theology in dialogue with economy (economics). He emphasizes the significance of a theological commitment to the issues of economic life with a particular treatment of its qualitative aspects that seem to be neglected both in the previous marxist economy and neo-liberal alternative in our central-european context at present. The universality of the biblical message and its systematic reflection in theology have to be involved in the discourse about the societal issues of our world today.

I. První dotyky – ohledání terénu

Jsou nějaké styčné body či dokonce plochy mezi teologií a ekonomikou, (ekonomikou)? Na první pohled se ukazuje obrovská vzdálenost mezi oběma disciplinami: co má co činit skladové účetnictví, výroba náhradních dílů nebo teorie o mezním užítku s teologií apoštola Pavla? Co rozumného může říci bohoslovec k hospodářské vědě, k hospodářství jako takovému?

Půjde zřejmě o selektivní přístup k ekonomické látce. Nejprve o výběr témat, zejména těch, kde je úzká vazba na **lidského činitele**, (pracovní síla, výrobce, spotřebitel, vlastník atd.); tu je zřejmé, že se dostáváme do těsnějšího sousedství – teologie v sobě zahrnuje antropologii, profesionálně se zaměřuje také na základní otázky lidské orientace ve světě, a to na její osobní i společenskou dimenzi. Zde se otevírá možnost vzájemného rozhovoru. Tuto linii chci ve svých dalších výkladech sledovat.

Pokud jde o pojmový aparát theologie a ekonomické vědy (hospodářství), neujde nám, že některé zvěstné prvky a pojmy, s nimiž pracuje biblická i systematická theologie a etika, jsou na půdě Písma vyjádřeny ekonomicko-sociálními kategoriemi: vykoupení, smlouva, mzda, mamon, desátky, hospodář, ustanovení o sobotě, důvěra – postoj, který v posledních týdnech nabyl u nás na významu, ačkoliv v západních ekonomikách hraje velkou roli již po dlouhá desetiletí. Významná je kategorie vlastníka, vlastnictví vůbec. Zde je nutno poznamenat, že je zároveň kategorií právní i sociální. Ale to jen podtrhuje skutečnost, že biblické texty jsou zaměřeny na jevy **společenského** života. K nim pak přistupují indikativně i normativně.

A nejde jen o tu a tam roztroušené termíny, o jakési stopové prvky v Písmu. Někdy jde o velmi znatelné stopy, ba celé pasáže, které je možno na biblické půdě vyložit v úzkém sepětí s hospodářským životem.

V starozákonní literatuře příkladem par excellence jsou např. příběhy spjaté s praotcem Josefem, zejména z údobí jeho regentské vlády v Egyptě. Jeho prozíravý postup lze opsat termíny centralistické makroekonomické politiky. Starý zákon se také velmi výrazně vyjadřuje k problematice **vlastnictví**. Myslím na oddíly upravující vlastnické vztahy institutem milostivého léta, kdy se po 50 letech kromě jiného má vrátit majetek původním majitelům (Lev 25). V tomto textu zaznívá jakoby mimochodem, ale v Ž 24 naplno, theologický axiom, že *Hospodinova je země se vším, co je na ní*. Hospodin je generální vlastník svého stvoření. Téma, které bohoslovecky neobyčejně pronikavě zpracoval náš Petr Chelčický v Síti víry.

K tématu vlastnictví se dále vyslovuje dvojím ustanovením Dekalog. Desatero jako celek, na rozdíl od předcházejících textů, uvízl ještě podnes v obecnějším povědomí sekularizované společnosti. První ustanovení se objevuje v explicitní stručné formě zákazu: *Nepokradeš*, druhé pak v psychologicky dokreslenější a věcně rozvedenější podobě: *...Nebudeš toužit po domě svého bližního ani po jeho poli ani po jeho otroku ani po jeho otrokyni ani po jeho býku ani po jeho oslu, vůbec po ničem, co patří tvému bližnímu* (Dt 5,19.21). V kategoriích ekonomické vědy pověděno: je tu vysloven zákaz sice utajovaného, ale v každé chvíli na povrch se prolomujícího zájmu o fixní a pohyblivý kapitál i pracovní síly, které vlastní někdo jiný.

Výraznou ekonomickou komponentu má i základní datum víry Izraele: Vyjítí izraelského lidu zachycené v II. knize Mojžíšově. Exodus izraelských kmenů působí úder egyptské ekonomice, přinejmenším jejímu stavebnímu odvětví. Vedle duchovních motivů, které jsou tu ve hře, nesmíme vynechat ani tuto okolnost při výkladu textů spojených s Exodem.

Je-li tomu tak při exegezi jednotlivých oddílů Starého zákona, o to více to platí pro systematičtější theologické reflexe. K nim patří bezpochyby poselství starozákonních proroků. Ta jsou plna varování na adresu těch, kdo se dopouštějí křivd, kdo vykořisťují hospodářsky slabší členy izraelské společnosti, kdo se chovají netečně vůči příchozím a hostům. Prorocká literatura se výrazně zabývá sociálně-ekonomickými vztahy své doby. Chápe je v ústrojně souvislosti s duchovním selháním izraelské pospolitosti, tj. s nevěností vůči smlouvě s Hospodinem.

Na půdě Nového zákona pak najdeme ve všech knihách narážky, ať už výslovně anebo mezi řádky, reagující na ekonomické a sociální stránky života judaistické společnosti (Ježíšova podobenství, evangelia, list Jakubův atd.). Tyto texty se nám stanou sytější srozumitelné, vezmeme-li v úvahu ekonomické realie. Stejně to platí o řadě termínů, zejména pavlovské theologie, jako jsou **živly světa, mocnosti, vládci**. Tyto pojmy vyjadřují ty stránky sociálně-ekonomických procesů, jež mají neosobní či nadosobní charakter, tedy to, co bychom dnešním jazykem nazvali tendence, struktury, emancipované elementy. Neujde nám, že i Kristův příklonný vztah k člověku, jako základní charakteristický rys jeho pobytu mezi lidmi, je vystižen modem služebníka, otroka, tedy opět ekonomicko-sociální kategorií. (Fp 2, známý christologický hymnus). V současnosti se pod vlivem theologie osvobození a feministické theologie vytváří vykladačská tradice, která přistupuje k veškerému biblickému podání s vyhraněnou ekonomickou interpretací. Jako příklad uvádím publikaci pod názvem „...so lernen die Völker des Erdkreises Gerechtigkeit“ s podtitulem – Ein Arbeitsbuch zu Bibel und Ökonomie, Edition Exodus, Luzern 1995.

Můžeme shrnout: Na půdě Starého a Nového zákona nejde jen o náhodné, punktuální dotyky mezi vírou, zbožností a theologickou reflexí na jedné straně a ekonomickými realitami na straně druhé, ale o široká pásma dějů, která mají pro existenci lidu smlouvy podstatný význam. Je možno říci, že tu máme dokonce co činit se základním spádem biblického poselství, který některé dnešní bohoslovce vede dokonce tak daleko, že se celou zvěst bible pokoušejí přeinterpretovat jako radostnou zprávu o Božím **hospodářství**. Mluví o **Bohu ekonomovi**. (Douglas Meeks: God the Economist, The Doctrine of God and Political Economy, Fortress Press, Minneapolis, 1989). Je si též třeba uvědomit, že v Novém zákoně najdeme nejenom výraz OIKONOMÍA (složenina: OIKOS, OIKÍA + NOMOS, dům + zákon, řád nebo správa, tedy: zákon, řád či správa domu, řád, správa domácnosti). Vyskytuje se tu dokonce obrat *oikonomía tou theou* (Ef 1,25, 1Tm 1,4). V dopise Efezským 3,2 se tento výraz objevuje opět, tentokrát ve spojení s *milostí*. Je otázka, zda by nebylo více v souladu s původním významem

překládat na tomto místě OIKONOMÍA TOU THEOU nikoliv: **záměr, plán**, jak to činí ekumenický překlad – ale spíše **řád Božího společenství**, který, jak jsem přesvědčen, lze vztáhnout nejen na společenství církve, ale na celou ekumenu.

Můžeme se ptát, zda „*zákon Boží domácnosti*“ se specifickými vztahy mezi jejími členy neinspiroval vpsledu ekonomy – samozřejmě pomocí řady zprostředkujících článků – k takovému pojetí hospodářství, v němž má své místo solidarita, součinnost apod., v němž je relativizováno výlučné postavení zisku jako hnací síly hospodářského života, v němž se naopak vedle osobního zájmu nebo nad ním jako vůdčí pravidlo chce uplatnit vzájemnost, solidarita, odpovědnost za druhé.

Můžeme otázku postavit ještě jinak: Nepřispělo biblické poselství a tradice na ně navazující významným způsobem k takové modifikaci ekonomiky, že ji lze v nejhlubší vrstvě porozumět jen pokud přihlédneme k mravním implikacím, jak je právě představuje zmíněná solidarita, vzájemnost, sdílení? Sem míří i známé místo z Ř 12 a z 1 K 12 o darech a jejich vzájemném sdílení. Pokud je nebudeme interpretovat úzce jako vztahy, které se uplatňují jen v ohraničeném společenství Kristova lidu, ukáže se, že představují styl života, který může být prospěšný i sekularizované společnosti. Nevzdáváme se naděje, že církve ve svých sborech, farnostech mohou modelově předvést alespoň zčásti tento koloběh darů, jimiž se vytváří hluboká kvalita života. O tento přesah do společnosti by měly neustále usilovat. A naopak: ukazuje se nutnost pochopit ekonomiku jako proud lidských aktivit, který není uzavřen sám v sobě, a hlavně: není nesen jen jakýmsi vnitřním samospádem, v němž by se uplatňovaly jen měřitelné, kvantifikovatelné veličiny. Ekonomické vztahy se odehrávají vždy v širším kontextu kulturním a duchovním, který na ně zpětně působí. Tím je prolomena slepá víra v pan-ekonomismus, s kterým jsme se v ideologickém balení setkávali tak hojně v minulé éře. Tento přístup prolamující pan-ekonomismus se konec konců uplatňuje i v reflexi samotné ekonomické vědy od jejího počátku. Příkladů je víc než dost. Uvedu jen dva z nich.

II. Víra, zbožnost a ekonomika – dva příklady z dějin

Vzpomeňme nejprve na ekonomickou teorii Ad. Smitha, uznávaného klasika ekonomie. Ten si byl dobře vědom toho, že spolu s ekonomickými aktivitami kotví život člověka v oblasti mravní. Ta je charakterizována citem sympatie, který provází každou lidskou bytost. (Srovnej jeho *Teorii mravních citů*.) Zároveň Smith vychází z přesvědčení, že hospodářský život osciluje kolem jakéhosi rovnovážného stavu. To zvláště zdůraznil ve svém daleko známě-

ším díle *Blahobyť národů*. Vycházel z představy, že přes hlavy jednajících hospodářských subjektů se prosazuje v posledu obecný účel, dobro pro všechny, ačkoliv je nikdo z nich předem výslovně nesleduje, naopak: každý z aktérů (např. prodávající a kupující) sleduje jen svůj partikulární zájem, jímž je uspokojení osobních potřeb. Navzdory tomu, anebo právě proto, že tu neexistuje žádná centrální instance, která by dirigisticky ovládala souhrnné pole hospodářských aktivit, ústí tato interakce milionů lidí v podivuhodnou harmonii. Smith byl přesvědčený deista. Jeho pověstná „neviditelná ruka trhu“ (mimořádně: doložitelná již v jeho Teorii mravních citů z konce padesátých let 18. století) má zřejmě základ v představě, že lidské sklony a aktivity jsou v korespondenci s účelem, který stanovila tato nadsvětelná autorita, ač sama se přímo jeho realizace neúčastní.

Nalézáme u něho tedy dva pilíře, z nichž jeden je pro ortodoxní liberály včerejší i dnešní zapomenut: všeobecný cit sympatie. Ten se uplatňuje všude tam, kde je třeba bližnímu pomoci v jeho nesnázích. Citem sympatie se přejně otevíráme potřebám druhých. V celospolečenském měřítku dostává podobu sociální služby a pomoci opřené o zákon. Druhým pilířem je pak hluboké přesvědčení, že veškeré zdroje blahobytu a tudíž i prostředky pro ty činnosti, k nimž nás zavazuje cit sympatie, plynou ze svobodných aktivit zprostředkovaných trhem, do něhož nezasahuje zvenčí žádná politická moc. Jen pokud tu máme trh s důležitou funkcí jako místo svobodného setkávání všech, k němuž je svolává „nižší ctnost“, velící sledovat jen osobní zájem, a zároveň v mravní oblasti se uplatňuje „ctnost vyšší“, ctnost všeobecné sympatie, – a obě z nich korespondují se záměrem Prozřetelnosti –, může společnost prosperovat. Je nepochopením Smithova konceptu spatřovat v něm pouze zastánce dravého trhu, bezstarostného k osudu lidí, kteří do něho vstupují.

Druhým příkladem, který ukazuje na vzájemnou spjatost mezi ekonomikou a jistým typem zbožnosti a víry, je výklad, který na počátku našeho století vypracoval Max Weber, německý ekonom a sociolog. Kládl si otázku, do jaké míry náboženské postoje ovlivňují hospodářský život. V jedné ze svých nábožensko-sociologických studií, *Protestantská etika* (*Die protestantische Ethik*), dochází k závěru, že kalvinismus, pietismus spolu s metodismem a proudy vzešlé z hnutí novokřtěnců přispěly určitými důrazy své víry a typem zbožnosti, zejména v anglosaské a holandské oblasti, k prosazení takového životního stylu, který – na rozdíl např. od evropských katolických zemí a jejich zámořských kolonií – podpořil dynamický rozvoj kapitalismu.

Vychází překvapivě z teze, že učení o predestinaci a o hříchu formovalo praktickou zbožnost křesťanů právě tímto směrem. Je-li ve víře a v kalvínské teologii postulován Boží dekret vyvolení z pouhé milosti, pak nic ne-

pomůže jakékoliv lidské zprostředkování. Kněz, svátostný život, církevní praktiky jsou postaveny na vedlejší kolej. Nemohou samy ze sebe přemoci absolutní osamocení, do něhož je jedinec právě aktem vyvolení vržen a tím oddělen od těch, kteří jsou predestinováni negativně. Co tedy zbývá? Weber se domnívá, že zbožný křesťan této konfesní proveniencie může učinit jen to jediné: vyjádřit dík za své vyvolení tím, že se trvale zasadí o zvyšování Boží slávy v tomto světě. Jak? Svou horlivou prací v povolání, odpíráním hříchu, který se projevuje především v marnivosti a požitkářství. Pilný jak včelička, šetřivý, na budoucnost zaměřený, střídavě kalkulující suchar je na světě. Pracuje do úmoru, nezná odpočinek. Dolce vita je mu semeništěm pokušení a hříchu. Jen neustálou sebekontrolou, maximální životní kázní, odříkáním a střídavou, na věčné problémy soustředěnou činností, může vydat svědectví, že je vděčným příjemcem Boží milosti, kterou Bůh ve smyslu 1. kap. listu Efezským vůči němu projevil. Weber ve své studii připomíná i přínos Richarda Baxtera, kazatele a puritána 17. století, který řadí povinnost pracovat mezi základní Boží příkazy. Křesťan tak nejen dosvědčuje stav milosti a sám pro sebe si ověřuje, zda v něm setrvává, nýbrž naplňuje tím providenční aspekt OIKONOMÍA TOU THEOU, která má až kosmické implikace.

Všechny tyto důrazy shrnuje M. Weber pod pojem tzv. **vnitrosvětské askeze**, termín, jímž se pokouší ve zkratce postihnout tento životní styl. Narozdíl od mnišské tradice nejde o život v klášterním ústraní. Jde naopak o neustálou angažovanost v tomto světě v světském povolání. To ovšem vyžaduje soustředěnou píli a sebedisciplinu. Tu na sebe křesťan uvaluje právě z vděčnosti za to, že byl vyvolen, a na svědectví této nezasloužené milosti. V jeho životním stylu není proto místo pro sentiment, je mu cizí zážitková poloha života. Citovost, snění, romantické okouzlení, všechny tyto mentální tretky asketicky popírá. Jde o čistě racionálně založenou lidskou aktivitu zejména v hospodářské oblasti. I občanské ctnosti, jakými jsou sympatie a služba druhým v nouzi, se nejučinněji realizují anonymně. Daně jsou pak nejlepším výrazem milosrdenství. (Podobně u nás soudí politik a ekonom Tomáš Ježek!) Je jasné, že tento asketický postoj přináší vposledu značný efekt. Rozmnožuje se majetek. Korunou vnitrosvětského asketismu je bohatství. Bohatství a jeho růst se nakonec stávají stvrzujícím znakem vyvolenosti. Bůh žehná těm, které si předurčil k spáse. Paradoxně začíná platit: „Bohaté budete mít vždycky mezi sebou.“

Novodobé výzkumy ukazují, že Weberovy analýzy jsou v některých ohledech těžko drtiželné. Jde zejména o stanovisko, podle něhož se hospodářství nesmí posuzovat podle mravních hledisek, že stojí mimo dobro a zlo. Zde jde Weber sám proti sobě, proti výtěžkům svých analýz, v nichž přece

ukázal, jak hospodářská aktivita souvisí s duchovními a mravními prioritami, jež si člověk ukládá. Tento nedostatek silně podtrhuje např. Ul. Duchrow v knize: *Alternativen zur kapitalistischen Weltwirtschaft*, Gütersloher Verlagshaus, 1994. Naproti tomu Michael Novak, americký katolický theolog slovenského původu, živě souhlasí s Weberovou myšlenkou, že protestantství přispělo k tvorbě ducha kapitalismu, který se tak úspěšně prosadil zejména v anglosaské oblasti. (Sr. jeho knihu *Duch demokratického kapitalismu*, Občanský institut, Praha, 1991).

III. Theologie v rozhovoru s ekonomikí

Předcházejícími výklady jsme si připravili půdu pro soustředěnější tázání. Klademe-li si nyní otázku po vzájemném vztahu theologie a ekonomie, tedy po vztahu dvou systematických reflexí, narazíme ihned na problém, že se mezi sebou liší jak různé theologie, tak i ekonomické teorie. Jak se zdá, má katolictví k sociálnímu a hospodářskému životu jakoby bezprostřednější vztah, protože si, donedávna dosti masivně, vypomáhá kategoriemi přirozeného zákona. Slibuje si od toho snazší rozhovor s teoriemi, které se v ekonomice obdobně uchylují k přirozenoprávním argumentům. To platí i o lutersky orientované theologii. Té idea stvořitelských řádů, kam patří sociální a hospodářské jevy (stát, instituty světa práce), umožňuje posuzovat zmíněné skutečnosti jako objektivní podmínky pospolitého života. Reformovaná tradice, zejména ta, která do sebe vstřebala duchovní a sociální motivy české reformace, je v tomto ohledu obezřetnější. Nesdílí především přirozenoprávní optimismus. Vychází z radikálnějšího poznání lidské hříšnosti, která zasahuje sám základ naší existence, jež je poznamenána odcizením vůči Bohu i druhým lidem. Tento stín padá v důsledku toho i na všechny lidské aktivity a instituce.

Theologie bude proto v kritickém odstupu od všech ekonomických teorií, které vycházejí údajně z přirozených mechanismů a zákonitostí, jež v hospodářství působí nezávisle na lidské vůli. Platí to i o teorii, která provázela minulý hospodářský systém. Když si otevřete Marxův *Kapitál*, najdete hned v předmluvě formulace o ekonomických zákonech, které jsou údajně obdobou zákonů přírodních. Smyslem toho, co zakladatel ekonomie a ekonomiky socialismu v tomto díle podniká, je, jak sám říká, odhalit a formulovat tyto zákonitosti. Ekonomická teorie marxismu se opírá o tyto údajně objektivní, na lidské vůli nezávislé ekonomické procesy, o tyto „mocnosti bez pána“ v jazyce Barthově.

Je ovšem paradoxní, že od samého počátku dějinné realizace této koncepce se tvůrci nových pořádků uchylovali k voluntarismu, který si

nemůže dovolit žádný jiný systém nikde na světě. Poručíme větru, dešti, to je jen viditelná, směšná špička ledovce subjektivních rozhodnutí, která padala v oblasti politiky i hospodářství na všech úrovních společnosti od desítkáře v ulici až po generálního tajemníka strany. Tento neduh marxistické teorie hospodářství si uvědomovali ti, kdo u nás usilovali od druhé poloviny padesátých let o hospodářské reformy a počátkem šedesátých let pak o dialog s křesťany.

Šlo o antropologické manko, které bylo patrné všude. V politice, hospodářství i kultuře. Jestliže totiž v ekonomice platí strohá zákonitost, pak lidský činitel se stává druhořadou kategorií. Rozhodují kvantitativní, objektivizovatelní činitelé, jako jsou investice, množství pracovníků, objem úspor, rozmístění kádrů (všimněte si té díkce, která na lidi pohlíží jako na manipulovatelné, podle potřeb přemístitelné jednotky). Tento hluboký despekt vůči člověku jako aktivnímu tvůrci, který se svobodně otvírá k spolupráci s druhými a nesmí proto stát pod diktátem vnější, nezměnitelné nutnosti, toto antropologické manko, bylo jistě jednou z hlavních příčin, proč tento systém zkolaboval.

Theologie opřená o biblickou zvěst, která si nedělá o člověku iluze, ale zároveň má pro něho dobrou zprávu o svobodě v Kristu, má osvědčit svou strážnou službu, je-li ohroženo lidství. Nechci se teď dát cestou zevrubného hodnocení minulosti. Chci spíše ukázat na jednu chybu, které jsme povětšinou propadali: právě proto, že biblická zvěst není gnostické učení, a nezve k útěku ze společenských úkolů, může se v ní najít mnoho textů, které se na první poslech dotýkají lidských problémů v osobní i společenské rovině a korespondují s tím, oč se právě ve společnosti usiluje. Tak např. vyvlastnění a nastolení kolektivního vlastnictví po Únoru 1948. I o něm najdeme stručnou zmínku v Písmu – i když musíme samozřejmě odhlédnout od způsobu, jak bylo u nás kolektivní vlastnictví prováděno. Máme před očima příklad jeruzalémské obce, kde podle líčení 2. a 4. kap. Skutků „měli všechny věci společné“. Tato vnější analogie, jakkoli chatrná, podepřena dále i zkušeností tábořské obce v procesu husitské revoluce, vedla ke krátkozrakému závěru, že vyvlastnění je oprávněným aktem a nelze proti němu nic theologicky namítat. Odtud padalo příznivé světlo na celý systém, který se u nás od roku 1948 etabloval, ač právě v něm byla lidská důstojnost zraňována na nejvyšší míru.

Ale nejinak si počínáme dnes v údobí transformace, kdy je plánovaná ekonomika kolektivního vlastnictví nahrazována ekonomikou tržní s vlastnictvím soukromým. Opět jsme svědky apologetických pokusů, k nimž se uchylují prostí věřící i profesionální bohoslovci. Na podporu tržního systému se vyrukuje s nejedním biblickým citátem. Tak např. podobenstvím

o hřivnách, v němž nejhůře dopadne ten úzkostlivý, nepodnikavý muž, který tolik ví o Bohu a jeho přísnosti. Ti dva zbývající, znalí více toho, jak to tehdy i dnes chodí, než Božích úradků, si poradí s čiperností vlastní synům tohoto světa – a jsou odměněni. Co se chválí? Podnikavost, iniciativa, znalost tržních poměrů, informace o kursech a rozhodnost s jakou se jde za profitem. Závěr je nasnadě a Lady Thacherová jej před lety demonstrovala před vrcholným shromážděním Skotské církve, když prohlásila, že toto podobenství ospravedlňuje kapitalistický systém.

Bohosloví nesmí jít cestou takové zjednodušující apologetiky. To vůbec neznamena, že by mělo ztratit smysl pro relativní rozdíly. Bezpochyby dnešní systém se může vykázat mnohými přednostmi jak ve fungování samotného hospodářství, tak v oblasti občanských a politických svobod. Nepléduji pro žádné škarohlídství, naopak: jde mi o věcně střízlivé ocenění všech předností, ale i nedostatků, které se vynořují. Faktický stav hospodářství i teoretické reflexe o něm vyžadují neustále revize. Ta má podobu vždy znovu přesnějšího a přesvědčivějšího zdůvodnění těch kroků, které podnikáme na poli hospodářském, i teoretických východisek, jež nás k takovým krokům vedou. Jen tak se ubráníme ideologizaci. To se ovšem týká obecně všech lidských aktivit.

V dnešní situaci to především znamená, že se musíme zbavit předsudku, že hospodářství – ať už plánované včera, nebo tržní dnes – je jakousi svézákonnou zónou, kde se uplatňují specifické zákony, na něž nelze klást žádná mravní hlediska. Tento blud je třeba překonávat, protože je jen rubem onoho pan-ekonomismu, který byl dříve ideologicky vyhlašován s odkazem na tzv. nadstavební charakter etiky, kultury, politiky. Víím, že u nás jde zhusta jen o liberalistickou rétoriku a že v praxi se politici pravicových stran chovají spíše sociáldemokraticky, ke zlosti politiků z Lidového domu, nicméně tendence považovat ekonomické problémy a vztahy jakoby „jenseits von Gut und Böse“ přetrvává a je zlověstná. Je jen potěšitelné, že profesionální politika je tu pod tlakem vzestupné vlny mravního rozhořčení nad podvody, notorickými dlužníky a tunelováním. To je dostatečný signál i pro profesionální ekonomy, aby si uvědomili spjatost hospodářství s etikou.

Theologie musí také v rozhovoru s ekonomickou vědou podtrhnout význam **kvalitativní stránky** ekonomiky. V teoriích hospodářského růstu, které mají tak důležité místo v makroekonomických úvahách, v našem kontextu jde např. o růst národního důchodu, se operuje převážně s čistě kvantitativními ukazateli (investice, produktivita práce, fondy, úspory), zatímco je naprosto zřejmé, že kvalita lidského činitele, hloubka vzdělání, představitosti, iniciativa, mravní integrita a duchovní zakotvenost těch, kdo v hospodářství pracují, rozhoduje o tom, jakých výsledků dosáhne celá

společnost. V poslední době jsme si uvědomili, jak významnou roli hraje v ekonomice důvěra v politickou stabilitu země. Náhla rezignace ministra ovlivní kurz koruny! Korupční aféry, negativní očekávání pro příští období vyvolávají úprk investorů ze země. Solidnost, kvalita smluvních vztahů je znakem vyspělosti. *Honesty is the best policy*. Tato subjektivizace hospodářství spojená s mravními hledisky kontrastuje silně s matematizací ekonomických procesů, která v určitém segmentu ekonomické teorie byla prohlašována za vrchol vědecké exaktnosti.

Priorita kvalitativních stránek hospodářských procesů, kterou ta či ona společnost sleduje, se projeví také ve finančních zdrojích věnovaných ze státních rozpočtů na vzdělání, vědu a kulturu. Zde by měli ti zákonodárci, kteří na tyto věci pamatují, nalézt v církvích a u jejich bohoslovců silnější podporu než dosud. Tato pomoc by měla v sobě zahrnovat i věcné a teoreticky přínosné zdůvodnění. Sem patří i hodnocení měření celkové výkonnosti ekonomiky pomocí tzv. národního důchodu nebo hrubého sociálního produktu. Opět je třeba se ptát, zda vystačíme s kvantitativními ukazateli. *Rozhodující je přece kvalita života dané společnosti.*

Podobně musí theologie, pamětliva toho, že veškerý náš dějinný pobyt, vnořený do Božího příběhu, lze paradigmaticky vyjádřit termínem OIKONOMÍA TOU THEOU, zdůraznit sociální odpovědnost společnosti za její slabší členy. Nestačí zde samozřejmě citovat příslušné biblické texty, vyprávějící např. o tom, že v Božím hospodářství není potřebných (Sk 2,45). Je třeba ukázat, **jak** tyto biblické maximy, jež nás volají k hojnější spravedlnosti, ve společnosti tržní ekonomiky realizovat. Je zřejmé, že to bude možno učinit jen po důkladném rozboru věcných stránek ekonomických procesů, při kterém budeme sledovat kromě kvantitativních stránek i onen kvalitativní zřetel, tj. budeme se ptát po tom, co je zároveň přiměřené člověku i věci. (Zde odkazuji na metodický přístup při zkoumání hospodářských procesů, který široce rozvádí švýcarský sociální teolog A. Rieh v knize *Etika hospodářství*, I a II. sv., Oikoumene, Praha 1994.) Mělo by být ctižádostí církví i theologů, aby společnost založená na tržních principech vykazovala větší sociální citlivost vůči svým slabším členům než ta, která byla formálně založena na principu soudružské spolupráce.

A – last but not least – theologie v rozhovoru s teoretiky i praktiky hospodářství by měla napomáhat k intenzivnější ochraně přírody – právě proto, že ví o nezastupitelném místě přírody v Božím příběhu spásy. Tak jako v předcházejících přístupech, ani zde není nic platné plané moralizování. Jde o taková opatření, v nichž by se ústrojně spojil ekologický i ekonomický zájem tak, že výsledný efekt by posílil naši vyhlídku na přežití. Zároveň – to poznamenávám jen na okraj – by měla theologie čelit pesimistickému

a vposledu tudíž demobilizujícímu pohledu některých ekologů (i z církve!), kteří už tuto naději ztratili.

Ke všem problémovým okruhům, v nichž se má podle mého soudu v rozhovoru s ekonomy theology angažovat, je třeba mít ještě na mysli okolnost, která je v posledních letech, jak se zdá, typická pro vědy obecně. Úzce specializované disciplíny, které se od sebe v rámci jedné vědy po dlouhá desetiletí vzdalovaly, začínají narážet na meze, které nejsou s to z vlastních sil překročit. Volají po rozhovoru s ostatními vědami, protože jsou postaveny před základní otázky a předpoklady svého výzkumu. V souvislosti s ekonomy to znamená: rozvoj hospodářství, provázený v stále stoupající míře automatizací a robotizací výroby a rostoucím sektorem služeb, přerůstá národní i kontinentální hranice a stává se také vlivem komputelizace a sate- lizace globálním fenoménem. Tím se před ekonomickou vědou vynořuje se vši naléhavostí otázka celku, odpovědnosti za budoucnost celého světa. Ty tam jsou doby, kdy se ekonomické vědy zabývaly otázkami výroby, směny a distribuce nezávisle na tom, co se odehrává za hranicemi těchto sektorů. Marxovy rozborů vztahů mezi kapitálem a prací se nedotýkají toho, jak jsme na tom s přírodními zdroji v planetárním smyslu. Ale ani liberální teorie, které vycházejí z omezenosti zdrojů, ji nechápu v tak drasticky limitujícím smyslu, jak je tomu dnes. A to je ta fáze vývoje hospodářství, která přivádí ekonomickou vědu k otázkám, živým ve filosofii i theologii od nepaměti. (Něco podobného se odehrává i v dalších vědeckých disciplínách, jako např. v astrofyzice.) Jde o stále stoupající důležitost těch sfér společenských aktivit, které ekonomiku předcházejí, i o dopady, kterými hospodářství postihuje sféry za hranicemi své domény. Jde o otázky kvalitativní povahy, které se týkají jak stavu vzdělanosti, kultury, duchovního života, tak i mravní odpovědnosti. A na druhé straně jde o vztah k životnímu prostředí, obojí pak v globálním smyslu.

Položit si v ekonomické teorii ty nezákladnější otázky znamená též vrhnout světlo na operativní typ myšlení, na onen descartovský syndrom, který na jedné straně pomohl všem vědám k tak nesmírné průraznosti a k omračující efektivitě při jejich aplikaci, ale zároveň přispěl k ochuzení kvality života a svým předmětně manipulujícím přístupem vůči člověku a jeho prostředí nás uvrhl v novověku do hluboké krize.

Končím citátem ze své studie napsané ještě do samizdatové Reflexe:

„Vztah k přírodě a celé planetě, otázka po smyslu života a poslání člověka, odpovědnost vůči přicházejícím generacím a další podobné otázky naznačují okruh, do něhož svými příspěvky musí vstoupit jak hospodářská teorie, tak i filosofie, a v neposlední řadě i bohosloví.“

(Konvokační přednáška na ETF UK, listopad 1997)